

HORVÁTH CIPRIÁN

ABASÁR–BOLT-TETŐ MONOSTORÁNAK TEMETŐJE – ELŐZETES BESZÁMOLÓ

KIVONAT: Abasár központi magaslatán, a mai Bolt-tetőn alapított monostort Aba Sámuel (1041–1044), s itt helyezték végső nyugalomra is. A többszöri átépítésen és pusztuláson átesett központ nem csupán az uralkodó és közvetlen rokonsága, hanem a társadalom szélesebb rétegei számára is temetkezési helyül szolgált. Feltehetően már a 18. században kerülhettek elő régészeti jelenségek a domb oldalában elhelyezkedő pincék kialakításakor, az egykori épületek maradványai pedig egészen a 20. század elejéig megfigyelhetők voltak a felszínen. A régészeti kutatás azonban csak az 1950-es évektől kapott nagyobb lendületet, mikor fokozatosan beépítésre került a Bolt-tető. A dolgozat a jelenleg rendelkezésemre álló dokumentációk, és egyéb információk alapján mutatja be a temető feltárásának egyes állomásait, melyek természetesen a jövőben bővíthetnek is az esetlegesen felbukkanó újabb források tükrében.

KULCSSZAVAK: Aba Sámuel, Árpád-kor, középkor, monostor, temető

CIPRIÁN HORVÁTH

THE CEMETERY OF THE MONASTERY OF ABASÁR–BOLT-TETŐ – PRELIMINARY REPORT

ABSTRACT: King Aba Samuel (1041-1044) founded the monastery on the central hill of Abasar, today's Bolt Hill, in 1042 and it was here that he was laid to rest a few years after his death in 1044. The centre, which underwent successive rebuilding and destruction, served as a burial place not only for the ruler and his immediate family, but also for the wider society. Presumably, archaeological features may have been found in the 18th century - and perhaps even before - when the cellars on the side of the hill were built, and the remains of the former buildings were visible on the surface until the early 20th century. However, archaeological research only gained momentum in the 1950s, when the Bolt-tető was gradually built in. This paper presents some of the stages of the cemetery's exploration, together with a brief description of the site.

KEYWORDS: Aba Sámuel, Árpád era, Middle Ages, monastery, cemetery

A mai település belterületének vulkáni tufa¹ alkotta magaslatán helyezkedik el harmadik királyunk, Aba Sámuel (1041–1044) egykori monostora, annak

1 Buzás 2017, 7.

részben feltárt, részben elpusztult, részben pedig még ma is föld alatt lévő maradványaival. Bár a dombtető beépítésére egészen a 20. század derekáig nem került sor, a domboldalban húzódó borospincék kialakításakor bizonyára már jóval korábban kerülhettek elő a monostorhoz kapcsolódó régészeti jelenségek és leletek. (1. kép)

1. kép. A lelőhely elhelyezkedése a II. katonai felmérés 1855. évi térképén. Forrás: a szerző.

A pincerendszer egyik helyiségében már 1773-ban báró Haller Sámuel tábornok vörösmárvány emléktáblát állíttatott első választott királyunk feltételezett sírjánál.² A 20. század elején, a Bolt-tetőn még „hatalmas méretű alapfalak és kripták” maradványai voltak megfigyelhetők a felszínen, erről Pásztor József tudósított 1913-ban. Beszámolt arról is, hogy az 1910-es éveket néhány évvel vagy évtizeddel megelőzően, Hanák Kolos Bolt-tető alatti pincéjének³ bővítése során épületmaradványokat találtak. Megemlékezett róla, hogy a Bolt-tető dombján is találtak már „nagy lapos kövekből, primitív módon összerótt sír-

² Hanák 1897, 12–14.; Szabó 2015.; DIV R. A. 11.

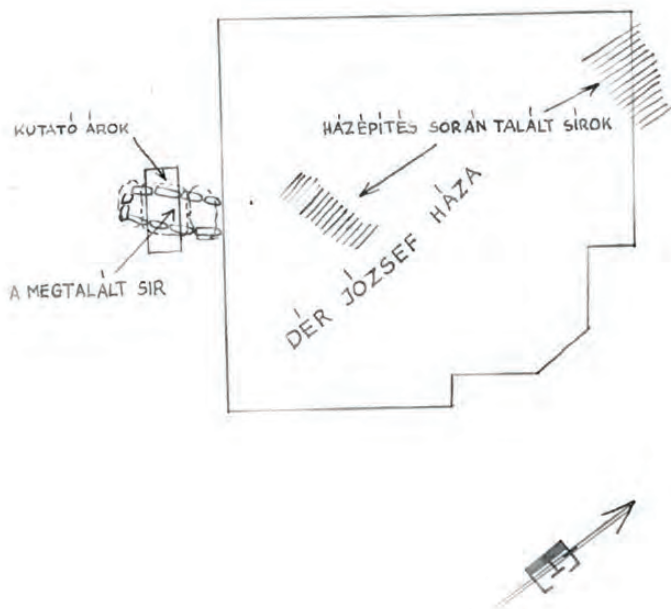
³ Hanák 1897, 11–12.

boltokat.” Ahogy írta, ezek mindegyikében „emberi csontok voltak. Egyik kőponya hátulról, négyzet alapon, előlről hegyes eszközzel belyukasztva. Világos, hogy fokossal történt az ütés.”⁴ A földmunkák során előkerülő leletek ellenére régészeti kutatásra csak a 20. század közepső részétől vannak adataink, melyet az ekkor még szabadon álló terület fokozatos beépítése indukált. 1954. november 24. napját megelőzően, a dombtető északkeleti oldalán Dér József lakóépület alapozásakor talált sírokat. Ezek közül egy az épület alapárkaiban, kettő pedig részben azokba esve helyezkedett el. A helyszínre 24-én szállt ki Galván Károly, aki lejegyezte, hogy mindhárom sír kőkeretes és kőfedlapos temetkezés volt. Helyszíni szemléje alkalmával megtudta azt is, hogy korábban Dér házától dél–délnyugati irányban, a domb túlsó oldalán mintegy 55 méterre, földmunka során két sírt találtak, de az elmondások alapján mindössze annyit sikerült rekonstruálni, hogy a kettő egymás felett feküdt. Tudomására jutott, hogy a domb keleti oldalán pedig 10–15 évvel korábban került elő ugyancsak két temetkezés, egy pince kiásásakor, amelyekben „kard is volt”. Sajnos a fegyvereket visszatemették a földbe. November 26-án Galván Dér házától 5–8 méterre, egy 4,5 m hosszú, észak–déli irányú kutatóárokkaal különböző, 14–17. századi leleteket tartalmazó réteget bontott ki, alatta pedig egy „kemencét” dokumentált. 27-én Dér megmutatta a ház alapozásán kívül előkerült egy további sír helyét, amelyet egy rövid kutatóárokkaal Galván újra megtalált és kibontott. A kőkeretes, kőfedlapos temetkezésből azonban a csontokat már korábban kiszedték, és az alapozási munkák során megtalált más sírok csontjait annak ház felé eső részében helyezték el.⁵ (2. kép) Galván beszámolt arról is, hogy „a dombon már a régebbi építkezések során is kerültek elő sírok és falak (...) egy-két fal ma is elég jól kivehető a felszínen”. Megtudta azt is, hogy a dombon a közeljövőben tűzoltószertár, Dér házától délkeletre pedig egy újabb lakóház építése tervezett.⁶ A 2021. évi feltárás során vált láthatóvá, hogy a Dér házána építése során végzett munkálatok valószínűleg nagyobb számú sír pusztulását eredményezték.

4 DIV R. A. 11.

5 Galván beszámolója néhány ponton nem egyértelmű, hogy három vagy négy temetkezésről tudósít-e.

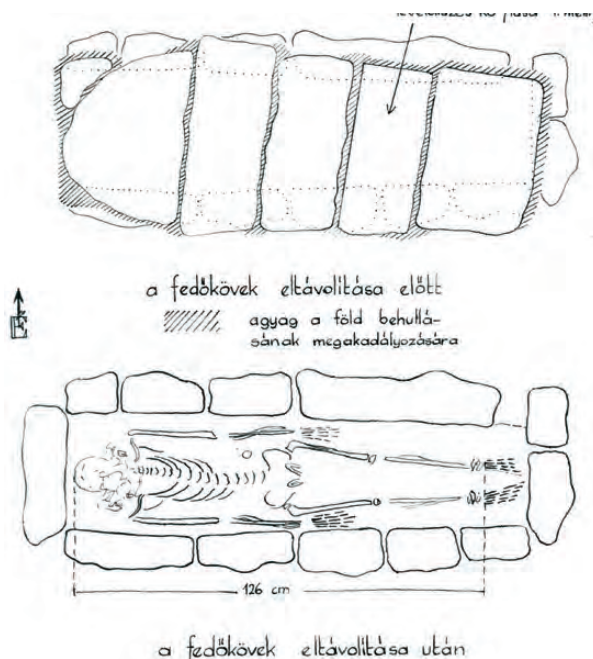
6 MNM R. A. 84.A.I.

2. kép. Galván Károly 1954. évi vázlata. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum

1955. január 24-én megkezdődött a tűzoltószertár építése, amelynek során természetes módon régészeti leleteket is találtak. Erről 26-án értesítették Galván Károlyt, aki még aznap a helyszínre utazott. Ott Eperjesi János művezető megmutatta neki az addig előkerült leleteket, feltárássra azonban ekkor nem kerülhetett sor, de Eperjesi ígéretet tett a továbbiakban előkerülők megőrzésére. Február 14-én a szertár földmunkái során sírokat találtak, melyeket szerencsés módon azonban már érintetlenül hagytak. A találás hírére Galván másnap a helyszínre utazott, ahol megállapította, hogy három kőkeretes és -fedlappos sír került elő. Ezek az egyik ugyancsak megtalált, nyugat–keleti irányú falmaradvány közelében, hossz tengelyükkel azzal párhuzamosan feküdtek, fedlapjaikkal az akkori járószinttől számítva mintegy 1,5 méter mélyen. Az 1. sírban olyan pontos volt a kőszerkezetek kialakítása és a kövek közti agyagtapasztás, hogy a sírba gyakorlatilag nem folyt be a föld. (3. kép) Az egyik fedlapként használt kő faragott volt, erről Galván külön rajzot is készített. Az ekkor talált szórványleletek között

pedig III. Béla (1172–1196) pénzérméje is azonosítható volt.⁷ Galván metszetrajza alapján megállapítható, hogy a domb ereszkedése ekkor a mainál még erőteljesebb volt. A falmaradvány 7 m hosszú, 1 m széles és helyenként 130–150 cm magas volt, mivel a tűzoltó szertár helyén volt, ezért azt elbontották.

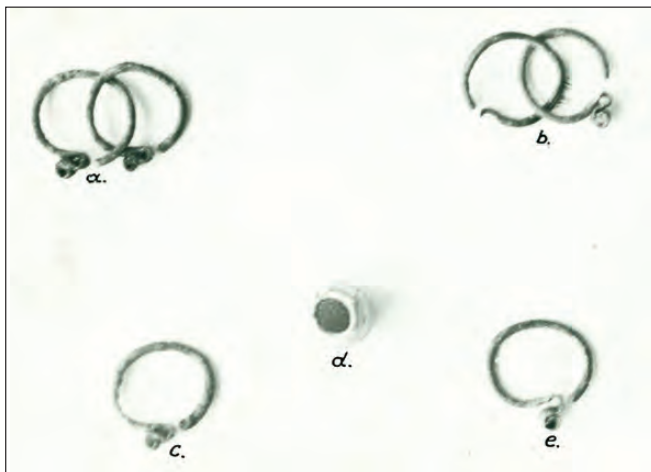

3. kép. Galván Károly 1955. évi rajza az 1. sírról. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum.

1958 novemberében a tűzoltószertár köré épült művelődési ház építése során találtak „néhány” kora Árpád-kori sírt, erről az Egri Járási Tanács értesítette a Dobó István Múzeumot. A sírok számát illetően ugyanakkor a visszaemlékezések szerint volt olyan diák, aki (...) 13 koponyát gyűjtött be, míg másutt 50–60 feldúlt sírra emlékeztek, vagyis a megtalált temetkezések száma akár nagyobb is lehetett. A helyszínre december 16-án Szabó János Győző szállt ki, ahol megtudta, hogy az első sírok november közepén kerültek elő, helyszíni szemléjéig mintegy tíz, több-

7 DIV R.A. 44.; MNM R. A. 97.A.I.

ségében melléklet nélküli temetkezést találtak. A szemlét megelőző héten került elő egy olyan sír, melyben a koponya két oldalán 3–3 db – közülük 2–2 db egymásba akasztott – S végű huzalkarika volt. Egy ekkortájt előkerült másik temetkezésben pedig a váz nyaki részén egyetlen gyöngyszemet letek. (4. kép) Egy harmadik, korábban megtalált sírban pedig egy gyűrű volt, melyet az egyik munkás elvitt, s az később a tanácselnökhöz került. Egy további sírban pedig a találók elmondása alapján a váz „bordáin széles kő nyugodott”.⁸ Megtudta azt is, hogy további leletek kerültek a munkásszállásra, az épebb koponyákkal együtt.⁹ Az előkerült leletanyagból 6 db S végű karika és 1 db fóliás üveggyöngy található meg ma is.¹⁰ Valószínűleg ekkor került elő az a két koponya is, melyeket Váradi Antal „a temetőbolygatásnál megmentett”, majd átadott Szabónak, ezek közül az egyik jelképesen trepanált volt.¹¹ Szabó jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy a művelődési ház udvarát 1959-ben parkosítani fogják, ezért tavasszal hitelesítő feltárás javasolt.¹²

4. kép. Szabó János Győző által megmentett leletek fotója. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum.

8 Szabó 1959, 77.; DIV R. A. 95-1/1959.

9 MNM R.A. 139. A. II.

10 Révész 2008, 15, 2. kép.

11 A trepanációra vonatkozóan Tóth Zoltán (DIV) tájékoztatását köszönöm.

12 Kovács 1966, 73.; Révész 2008, 15; MNM R. A. 139. A. II.

1970. augusztus 24-én Erdős Béla plébános jelentette az egri múzeumnak, hogy Pál Ferenc telkén sírokat – a számozás alapján valószínűleg hármat – találtak, melyekben S végű karikák, fülbevalók és gyöngyök voltak. A Galván Károly jelentéséhez kapcsolt, anonim kézíratos feljegyzésből annyi ismert, hogy helyszínre augusztus 25-én történt kiszállás, amikor a 2. számú sírban, melyben a koponya a váll csontjain feküdt, megtalálták a korábban felfedezett kisméretű S végű karika párját. Megörökítésre került az is, hogy a 3. számú sír a váz medencéjétől felfelé eső részén a függőleges partfalba nyúlt, ezért azt feltárni nem lehetett.¹³

1970 szeptember közepső részén, a Bolt-tető délkeleti oldalában,¹⁴ „a kora Árpád-kori monostor környezetében” tizenegy S végű karikát és huzalgűrűket tartalmazó sír került elő, s ekkor tárta fel Nagy Árpád a rotunda alapfalait is. A dokumentáció alapján a feltárás részben Pál Ferenc garázsának területén történt, annak szélei alól változó mértékben kinyúló hét – hasonló tájolású – sír látható az összesítő térképen. (5. kép) Mivel a jelentés tizenegy sírt említ, ezért további négy kerülhetett még elő másutt.¹⁵

1971. június 10-én érkezett a bejelentés, hogy az 1970-es ásatás közelében kertrendezés munkálatai alkalmával összefüggő kőfalra bukkantak, a Rákóczi MGT SZ borkóstolójának építése során pedig több, részben kőlapokkal borított sírt dúltak fel. A helyszínre Nagy Árpád és Hugli György szállt ki, ahol megfigyeltek több, a művelődési ház végénél kialakított borkóstoló földmunkái során feldúlt sírt, melyek részben egyszerű aknasírok, részben kőszerkezettel rendelkező temetkezések voltak. Az egyetlen kevésbé bolygatott sírt még ugyanazon a napon Hugli György felmérte.¹⁶ 1971. június 28-án Nagy a borkóstoló építését tekintette meg, sajnos az addigra elkészült pincelejárt miatt feltárássra ekkor már nem kerülhetett sor. Jelezte ugyanakkor, hogy a művelődési ház előtt zajló térkialakítás miatt félő a lelőhely részbeni pusztulása.¹⁷

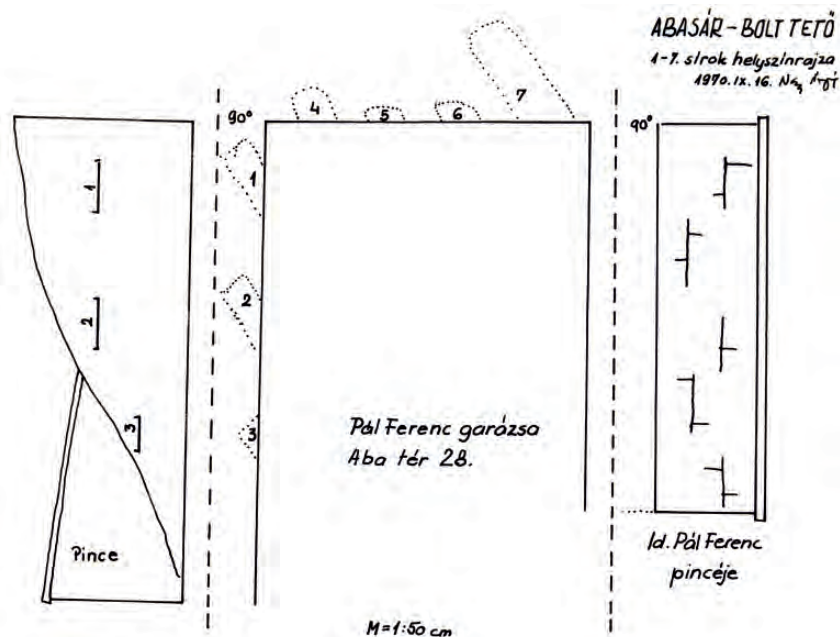
13 DIV R. A. 11.

14 MNM R. A. I.2/1973.

15 Nagy 1971, 63.; MNM R. A. V.37/1972.

16 DIV R. A. 377.

17 DIV R. A. 377.

5. kép. Nagy Árpád 1970. szeptember 16-i vázlata. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum.

Az előzmények alapján 1972 júniusának közepén tervátadásba kezdett Nagy, ekkorra azonban már kialakításra került a művelődési ház bejárata előtti beton felület, ami kényszerűen behatárolta a kutatást. A november 24-én kelt dokumentáció alapján a munka során feltárta a rotunda elérhető részét, melyben temetkezéseket azonban nem talált.¹⁸ A feltárás a rotunda és a művelődési ház bejárata előtt található betonplató között is folyt, itt került elő a rotundához keskeny folyosóval csatlakozó, számozása szerinti II. épüleategység. A beszámoló alapján a művelődési ház déli, délkeleti részének környezetében is folytatott feltárást, ahol falmaradványok és egy osszarium került elő, mintegy 15 személy csontjaival.¹⁹

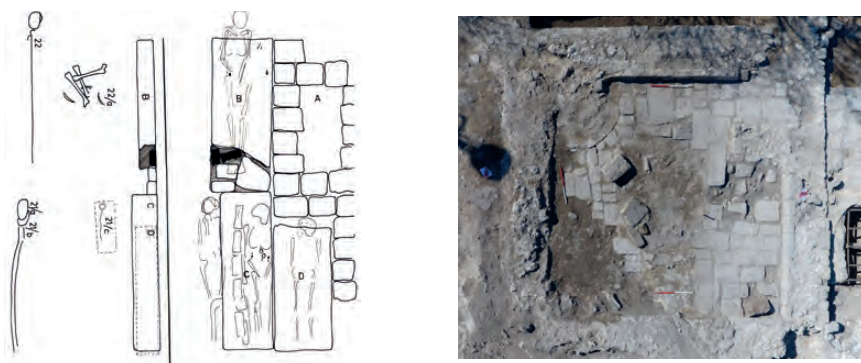
18 Ugyanakkor szemtanuk visszaemlékezései Dér József házának építésekor a rotunda belső részében előkerült sírokról szólnak: Buzás-Kovács 2007. Ebben az esetben talán nem zárható ki, hogy a rotunda körül elhelyezkedő sírokra vonatkozik az adat.

19 MNM R. A. I.2/1973.

A temetőben a rotunda délkeleti „oldalához csatlakozva” két sírt dokumentált, mindkettő gyöngyössolymosi eredetű kövek alkotta kerettel és kőlapokkal fedett temetkezés volt. A 13. számúból „hólyagos melltű” és 2 db ezüst S végű karika került elő, a másik viszont melléklet nélküli volt. A rotunda északnyugati „oldalához csatlakozva” további két, nyugat–keleti tájolású „kősírt” tárt fel, mindkettőben 2–2 személy csontjaival, de egyéb mellékletek nélkül. A feltárási dokumentációban található rajzok szerint a 10. sírban a váz hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű volt, a koponya felfelé nézett, az állkapocs leesett, a jobb alkar pedig a medencére hajlított helyzetben volt. A sír részben a 11. számú felett helyezkedett el, amely kőkeretes temetkezés volt. A 12. és a 17. sírok ugyancsak kőkeretes és -fedlappos temetkezések voltak. A 17. számú kőkerete nyugati irányban egyenletesen kiszélesedő, nyújtott trapéz alakú volt, melyet 6 db fedlap borított. A 12. pedig lekerekített sarkú téglalap alakú lehetett, 3–4 db fedlappal. A 15–16. sírok közül a 15. számú felnőtt, szorosán egymás mellett fekvő csontú váz jobb alkarcsontjainak külső oldalán volt egy melléklet. A váz bal oldalán látható 5 db kő alkotta keret rajza alapján az valószínűleg ugyancsak az elhunyt feje irányába szélesedő, nyújtott trapéz alakú lehetett. A 16. számú sírből mindössze egyetlen hosszúcsont maradt meg. A 19. sírban a felnőtt váz medencéjének felső szélénél megfigyelt tárgy fekvése alapján talán egy övcsat volt. A feltárt sírok egy része valószínűleg a rotundától délnyugatra helyezkedett el.²⁰ A négyzet alaprajzú, csigalépcsős déli kápolnában, annak nyugat–keleti tengelyében két, „végükkel egymáshoz illeszkedő, keretdíszes” sírkövet talált, alattuk hat személy csontvázával. A déli kápolna, benne a Nagy által is említett csigalépcsővel a 2021. évi feltáráson is dokumentálásra került. (6. kép 1–2) A B–D. jelű sírfedlapok pedig a gyöngyösi múzeumba kerültek.²¹

20 DIV R. A. 1356-2013.

21 Fodor 2011, 5.; Buzás–Tóth 2018, 5.

6. kép. 1: Nagy Árpád 1972. évi vázlat. Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, 2: A déli kápolna a feltárt sírok helyével a 2021. évi feltárás légifotóján. Forrás: Magyarországi kutató Intézet.

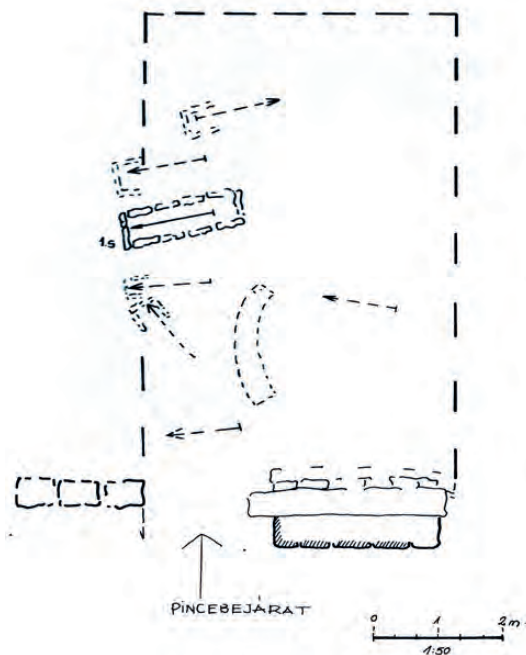
Sajnos a feltárási dokumentáció hiányos maradt,²² ezért több ponton sem könnyű ma már rekonstruálni a feltárás folyamatát. A feltárási terület a kutatást követően visszatemetésre és parkosításra került.

1974 május elején a Bolt-tető délnyugati részén, az MGTSZ szőlőtározójának építése során egy 12×7 m-es területen sírokat találtak. A munkát leállították és 10-én értesítették az egri múzeumot. A helyszínre 11-én Fodor László szállt ki, ahol azonban azt tapasztalta, hogy a sírok előkerülése ellenére a munkát változatlanul folytatták, kb. 6 sírt megbolygatva és többé-kevésbé elpusztítva, melyekből a munkát végzők elmondása szerint leletek azonban nem kerültek elő. A sírok még földben lévő részeit dokumentálták. 13-án a sarokszögleti átvágásnál egy további, nyugat-keleti tájolású, téglalap alakú kőszerkezettel ellátott, melléklet nélküli sír került elő.²³ A feltárásról készült térképen szereplő nyolc sír közül öt kőszerkezetes volt, számot sajnos csak az 1. számú kapott, ez utóbbiról viszont külön rajz is készült. A sírok tájolása döntően a nyugat-keleti

22 Fodor 2008. Nagy Árpád 1975. május 29-én, Székesfehérváron kelt jegyzete szerint a Dobó István Vármúzeumba leadott dokumentációt 1975. június 15-ig tervezte kiegészíteni. Sajnos a dokumentációból Nagy akkori munkahelyén, a Szent István Király Múzeumban sem található példány. A dokumentációk kapcsán Ladányi Beáta (SZIKM) segítségét is köszönöm.

23 DIV R. A. 600.

irányhoz igazodott, az egyik esetében erőteljesebb északi eltéréssel, egy másik pedig fordított, kelet–nyugati tájolásban szerepel a térképen. (7. kép)

7. kép. Fodor László 1974. évi vázlata. Forrás: Dobó István Vármúzeum.

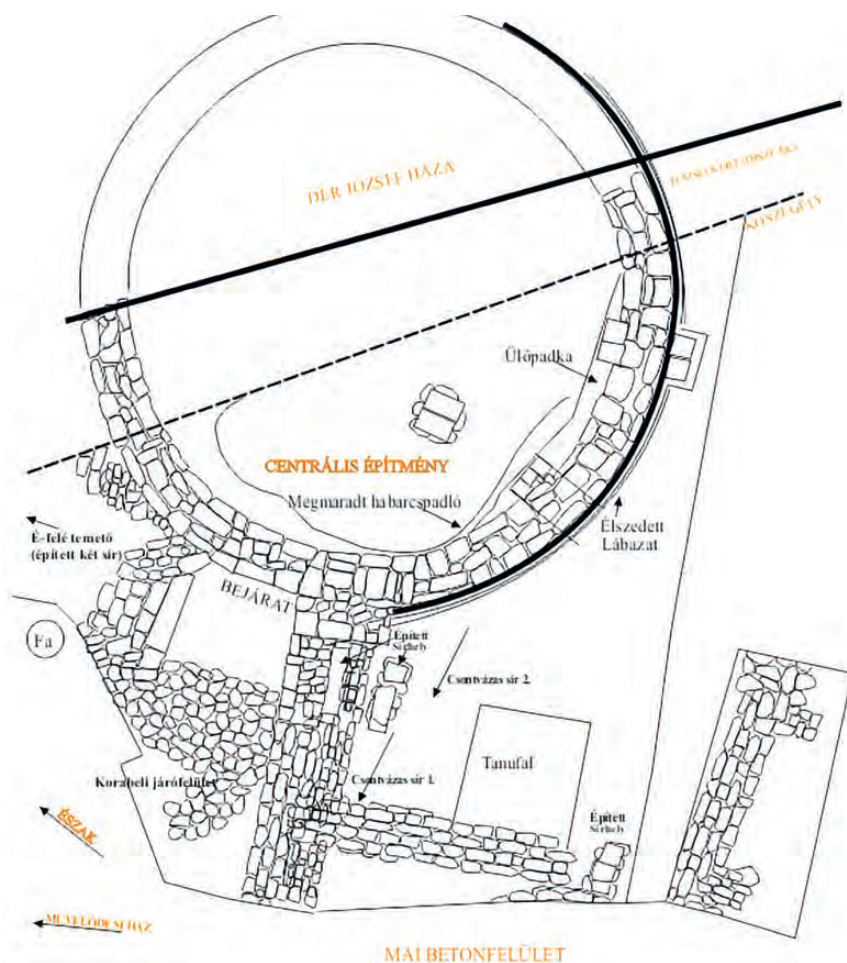
Az 1970-es években Kozári József folytatott feltárást, mikor Dér József egy kőszerkezetes sírt talált, de a munkát az MGTSZ leállította. 1979–1980-ban ismét Fodor László végzett a lelőhelyen megfigyelést,²⁴ ennek eredményeiről sem sikerült azonban további adatokra bukkannom.

Az Aba Sámuel Kulturális Alapítvány kezdeményezésére 2006 augusztusában folytatódott Fodor vezetésével a munka, melynek célja a korábbi ásások hitelesítése és lelőhely további részeinek feltárása volt. A kutatás során a rotunda bejáratától északnyugati irányban, a kerek templom és az északnyugat–délkeleti irányú fal közti területen ugyancsak kerültek elő sírok. (8. kép)

24 Fodor 2006.

8. kép. A 2006. évi feltárás során megtalált sírok egy részének fotói. Forrás: Fodor László.

9. kép. Összesítő térkép a 2006. évi feltárásról. Forrás: Fodor László.

Sikerült azonosítani a Nagy Árpád által 1972-ben feltárt sírok egy részét is, melyek a folyosó déli fala és a kápolna között helyezkedtek el. (9. kép)

2007-ben nyugati irányban kiterjesztették a munkát a művelődési ház előtti lebetonozott területre, mintegy 12×4 m-es területen megbontva azt.²⁵ Ennek során előkerült az előző évben már megtalált pincekürtő további részlete. A ká-

25 A közhiteles nyilvántartás adata, lelőhelyazonosító: 48717. Elérés: 2023. szeptember 22.

polna északi oldalán pedig a 2006. évi tanúfal elbontásával három kőszerkezetes és két aknasírt dokumentáltak.²⁶ Ekkor bontották ki a kápolna középrészén lévő temetkezést is.

10. kép. 1: A 2007. évi feltárás során előkerült sír. Forrás: Fodor László. 2: 2007-ben feltárt kőszerkezetes sírok maradványai a 2021. évi ásatáson. Forrás: Magyarországkutató Intézet.

26 Buzás 2017, 10, 2. kép; DIV R.A. 1563-2013.

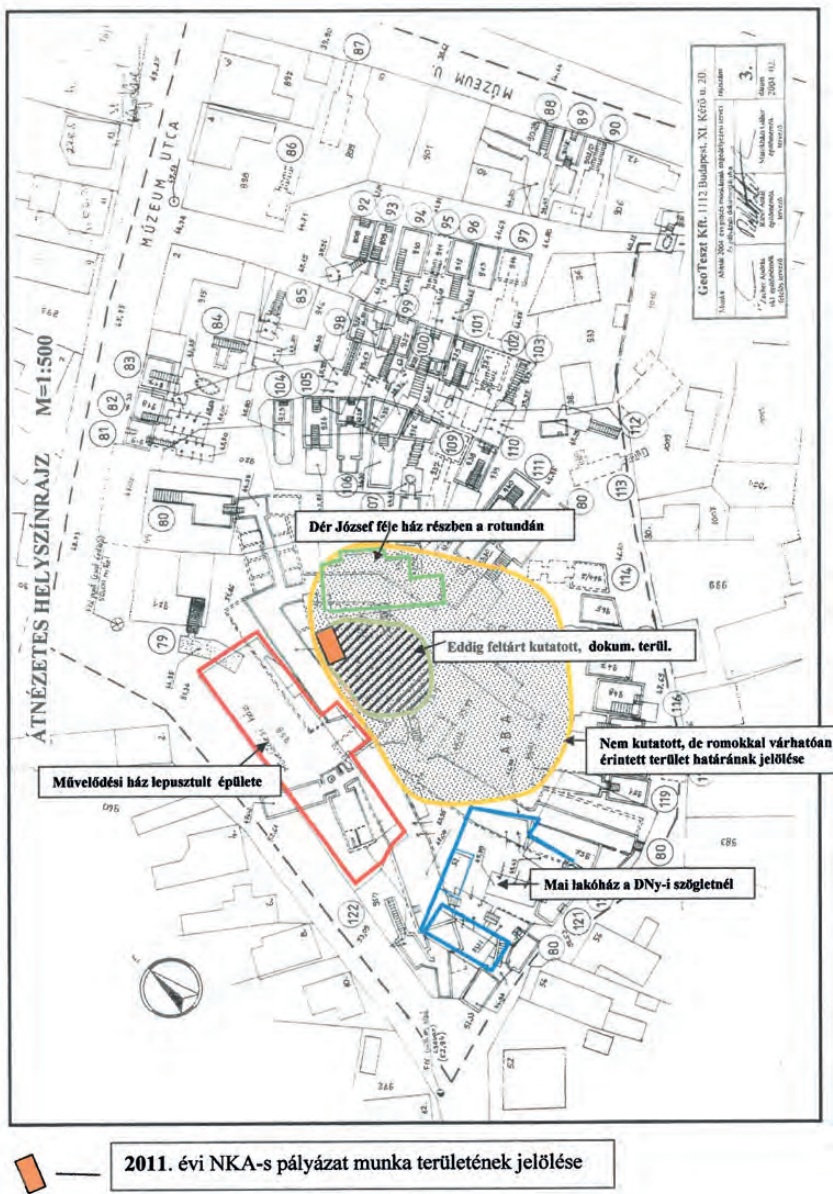
Sajnálatos módon 2008-ban már nem nyílt lehetőség a folytatásra, ezért akkor a feltárt terület állagvédelmi munkálatait és geofizikai kutatást végeztek.²⁷ (11. kép)

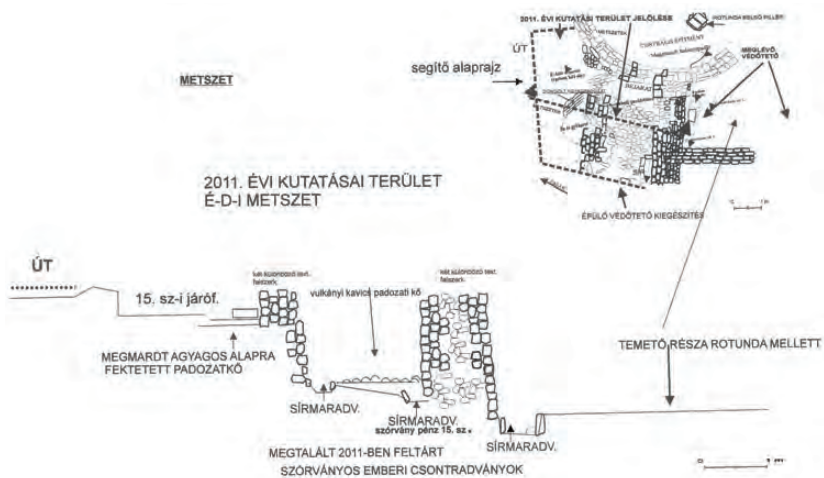
11. kép. A geofizikai felmérés 2008. évi összesítő térképe. Forrás: Fodor László.

A munka végül a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2011. június 25–27. között folytatódott, Fodor László és Lovász Emese vezetésével. A művelődési ház előtt futó műút és a feltárt rotunda védőteteje között mintegy 12–15 m²-es, téglalap alakú terület dokumentálására került sor. (12. kép) A feltárás dokumentációjának felkutatása, az adatok összegyűjtése jelenleg is zajlik.

27 DIV R.A. 1563-2013.

12. kép. A 2011. évi kutatás területe és a lelőhely topográfiai térképe. Forrás: Fodor László.

13. kép. Összesítő térkép a 2011. évi feltárásról. Forrás: Fodor László.

14. kép. A 2020–2021. évi ásatás során feltárt terület. Forrás: Magyarságkutató Intézet.

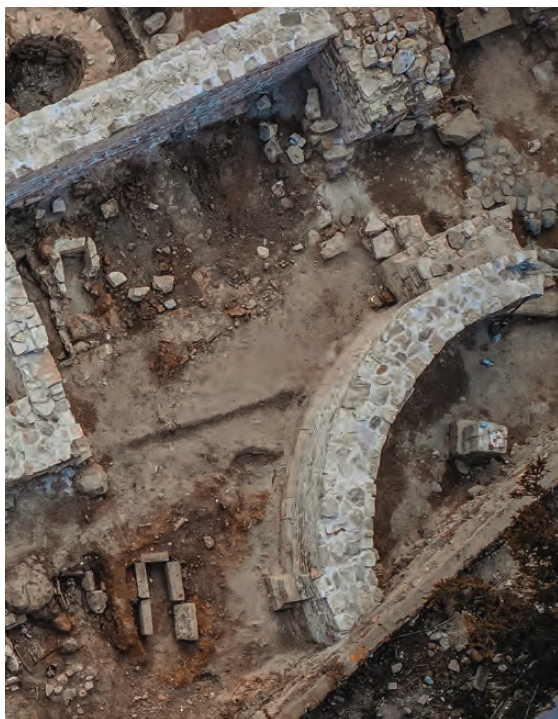
2020. október 10. és 2021. november 18. között Kásler Miklós miniszteri támogatásával a Magyarágkutató Intézet végzett feltárást a területen Makoldi Miklós vezetésével, Gallina Zsolt, Gulyás Gyöngyi és Ringer István részvételével. Összesen 232 sír került elő, ebből 144 volt a templom körüli temetőben.²⁸ (14. kép)

További 8 osszáríumot és 1 kriptát is sikerült megfigyelni, előbbiek között részben kövekkel határolt, részben valószínűleg falárában elásott csontok is voltak. (15. kép 1–3)

15. kép. Osszáríumok a 2020–2021. évi feltáráson. Forrás: Magyarágkutató Intézet.

28 <https://mki.gov.hu/hu/konferenciak-hu/2024/abasar/gallina-zsolt-gulyas-gyongyi-falat-megallitni-hogy-lossz-lehetseges> Elérés: 2024. 05. 12.

16. kép. 1970–2011. között feltárt sírok maradványai a 2021. évi ásatáson. Forrás: Magyarságkutató Intézet.

Néhány esetben azonosítani lehetett a korábbi feltárások alkalmával már megtalált temetkezéseket is, utóbbi megerősítette azt is, hogy a művelődési háztól délre is folyt kutatás ezt megelőzően. (16. kép 1–2)

A lelőhely 7 évtizedes kutatása során mára legkevesebb 310–320 sírról vannak adataink a temetőből, az eltemetettek száma azonban részletes antropológiai vizsgálat után válna csak – többé-kevésbé – meghatározhatóvá. A sírokat 10 osszárium egészíti ki, bennük legkevesebb 43 személy maradványaival. A temető intenzív használatának évszázadai vagy az annak felhagyását követően ugyancsak évszázadok alatt végzett földmunkák vagy természetes erózió alkalmával elpusztult sírok számát pedig megbecsülni sem lehet.

Az elhunytak nemi és életkori adatainak leírása jelenleg döntően a feltáráson történt megfigyeléseken alapul, ennek alapján – a jelentős számú ismeretlen eset mellett – kiegyenlített a női és férfi arány, ugyanakkor a gyermekek száma szokatlanul alacsony. Ugyancsak az ásatás során tett megfigyelések alapján ismertek a vázokon jelentkező elváltozások: a koponya, gerincoszlop vagy csontok deformitása, traumás sérülések és a már említett trepanáció gyakorlata, melyek például a csontmaradványok szakember által történő vizsgálata talán további esetekkel növelheti majd. Érdemes megjegyezni, hogy a mintegy 1200 m-re található Peterma 64 sírig feltárt, de legkevesebb 100 személy maradványait tartalmazó Árpád-kori temetőjében 3 elhunyt koponyáján is jelképes trepanáció volt megfigyelhető.²⁹

A döntően lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörök mellett legkevesebb 113 sírnál volt megfigyelhető egykori kőszerkezet nyoma. Az aknasírok esetében pedig jellemző volt az elhunyt változó számú vasszegekkel összeállított fakonstrukcióban történő eltemetése. Az egyszerűbb faládák mellett egy esetben végeinél vaspántokkal ellátott rönkkoporsó nyoma is megfigyelhető volt. (17. kép) A koporsónyomokat nagyobb arányban az épületen belüli síroknál lehetett megfigyelni, nem csupán a jobban megmaradó vasszegeket, de a famaradványokat is, ennek oka azonban feltehetően nem az épületen belül és kívül alkalmazott eltérő temetkezési szokásokban keresendő, hanem a templomon belüli sírok időjárással szembeni védettebb helyzetében.

²⁹ Tóth 2022, 121.

volt.³⁰ Fedlapként 3–6 db, többségében észak–déli irányba fektetett követ alkalmaztak, melyek esetében a pontos illesztést habarccsal vagy agyaggal biztosították, esetenként ez annyira jól sikerült, hogy a sírba nem folyt be a föld, biztosítva így a kőszerkezet célját: az elhunyt testének védelmét. Egybefüggő fedlapokat az épületen belüli sírokból ismerünk, másodlagosan azonban a templomon kívül is előkerült. Az épített sírok között egy téglasorral kiegészített kőkeretes és egy önállóan téglákból készült sír említhető még. Néhány egyéb esetet talán külön is érdemes megemlíteni. Ilyen az egyik épület falát a keret egyik oldalaként felhasználó, vagy korábbi keretekhez történő csatlakozás. Másutt pedig a korábbi keret feltehetően másodlagos felhasználására utal, mikor az elhunytat csak behajlított vétagokkal lehetett abban elhelyezni, vagy a sírból több személy csontjai kerültek elő. Megfigyelhetők különbségek a kőszerkezet és a sírgödör/koporsó alakját illetően is. (18. kép)

18. kép. Kőszerkezetes sírok a temetőben. Forrás: Magyarágkutató Intézet.

A sírok tájolása a korszakban általános nyugat–keleti irányhoz igazodott, egy esetben ismert csupán ellentétes tájolás. Néhány esetben a hasonló tájolású sírok sorát megtörő temetkezések esetében felmerülhet a lehetősége azoknak egy mára nyomtalanul elpusztult sírhoz vagy valamilyen felszíni objektumhoz történő igazodásnak. Mélységük gyakorta elérte a sziklafelszínt, sőt, részben

30 Tóth 2017, 633.

abba is mélyedt. A koporsók és kőszerkezetek helyigénye miatt bizonyára számolhatunk azzal a lehetőséggel, hogy a sírok felett halmot képeztek a kiásott földből, s természetesen jelölhették is azokat.

Az elhunytak hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű mellett néhány esetben ismert csak zsugorított fektetés. A karok helyzetében a legnagyobb számban mindkét alkar enyhe ágyéki vagy kissé erőteljesebb, hastájéki/mellkasi behajlítása dokumentált, esetenként a karok könyökkel kifelé kerültek, utalva a felsőtestnél szélesebb koporsóra.

19. kép. S végű karikák a temetőből és azok helyzete a sírokban. Forrás: Magyar-ságkutató Intézet.

A sírok 12,5%-a tartalmazott mellékleteket, az ékszerkészlet, a viselet vagy a használati tárgyak körébe sorolható elemeket, ebben a koporsókhoz köthető szegek természetesen nem szerepelnek. Az alacsonyabb arány oka többféle lehet: a korai – mellékletekben talán gazdagabb – temetőrész feltáratlan volta, de

reálisabban inkább pusztulása, illetve a reprezentáció eltérő módon – pl. az épített sírokban – kifejeződő megnyilvánulása. Mintegy 10 sírból került elő a kora Árpád-kor jellegzetes ékszertípusa, az S végű karika. Darabszámuk 1 és 9 között változik, típusaik között az időben előre haladva felbukkanó szögletes és csavart huzalú változatok is megtalálhatók, a vég bordázott kialakítása mellett. (19. kép)

20. kép. Keresztek a temető leletanyagából. Forrás: Magyarságkutató Intézet.

A gyöngyök között az 1958. évi egyik sírból előkerült egyetlen fóliás üvegyöngy talán a temetési szertartás során került a sírba, s nem a mindennapi ékszerkészlet elemeként, a közösség gyöngyviseletére utal viszont az a 23 db kisebb példány, amely egy korábban feltárt sírból származik.³¹ Ugyancsak az elhunyt nyakában lehetett a 2007. évi feltárás ezüstkeresztje, míg egy másik kereszt a bolygatott 527. sírban volt. (20. kép)

A Nagy Árpád által leírt finom sodronygyűrű talán háromrét hajlított vagy kettősen csavart huzalú, végein elkalapált ékszer lehetett, szórványként egy hárombordás karika- és néhány fejesgyűrű említhető még, s ezzel gyakorlatilag az ékszerek felsorolásának végére is értünk. A viseleti elemek között az övekre utaló fémcsatok mellett egy csontdíszes öv is előkerült. De az övre utalhatnak

31 Révész 2008, 16.

az ahhoz kapcsolt tárgyak, mint egy vaskés a 474-es sírban a medence alatt, vagy az öv vonalánál fekvő pénzérme, ami talán egy kisebb zacskóban került a sírba. Ugyancsak a ruhát kapcsolták a középkori viseletre jellemző párizsi kapcsok, ezeket a templombelső sírjaiból ismerjük, így adódik a kérdés, hogy csak az oda eltemetettek használták a kapcsolót vagy őket temették csak el ilyen ruhában. Hasonló a ruházat bőr- vagy textilmaradványait megőrző sírok helyzetét látva is felmerül, alighanem a 192-es számú kriptá mikroklimája lehet a magyarázata, hogy miért maradt meg ott jelentős számban az egykori ruházat – vagyis a viseletben történő temetkezés – nyoma. Mintegy tizenhárom sírből került elő korabeli pénzérme, melyeket II. András (1205–1235) és I. Mátyás (1458–1490) uralkodása között vertek.³² Érdeemes megjegyezni, hogy a lelőhelyről ismert legkorábbi szórvány érmét I. András (1046–1060) országlása alatt verték, így a temető korai részében vagy nem helyeztek pénzérméket a sírokba, vagy ezek példái még nem kerültek elő, esetleg elpusztultak.

A lelőhely természetesen a mostani előzetes közleményt megelőzően sem volt ismeretlen a korszak kutatói előtt. Kozák Károly Közép-Európa centrális templomainak elemzése során röviden már 1984-ben bemutatta azt.³³ 2008-ban közölte Révész László Heves megye 10–11. századi temetőit, melyek között helyet kapott a Bolt-tetőn feltárt sírok bemutatása is.³⁴ A leginkább részletekbe menő elemzést – elsősorban az építészettörténetre helyezve a hangsúlyt, de az előkerült temetőrészt is megemlítve – Buzás Gergely publikálta.³⁵ A lelőhely máig legteljesebb értékeléséről pedig több, a közelmúltban elhangzott előadásban hallhattak az érdeklődők a Magyarorsággkutató Intézet Régészeti Kutatóközpontja által szervezett 2024. április 16-i konferencián, melynek előadásai az MKI honlapján³⁶ ma is elérhetők.³⁷

32 <https://mki.gov.hu/hu/konferenciak-hu/2024/abasar/novak-adam-az-abasari-monostor-asatasa-soran-elokerult-penzermek> Elérés: 2024. 06. 12.

33 Kozák 1984, 128–129.

34 Révész 2008.

35 Buzás–Kovács 2007.; Buzás 2017.

36 <https://mki.gov.hu/hu/konferenciak-hu/2024/abasar> Elérés: 2024. 07. 12.

37 A feltárásról beszámoló dokumentációk kapcsán Buzás Gergely (MNM-MKM) és Tóth Zoltán (DIV) segítségéért szeretnék köszönetet mondani. A tanulmányt Langó Péter

IRODALOMJEGYZÉK

- Buzás 2017.** Buzás Gergely: Koraközépkori udvarház Abasáron. *Studia Agriensia*, 33. (2017) 7–17.
- Buzás–Kovács 2007.** Buzás Gergely – Kovács Olivér: Királytemetkezések: karnyújtásnyira Aba Sámueltól. *Archeologia – Altum Castrum Online Magazin*. <https://archeologia.hu/kiralytemetkezések-karnyujtasnyira-aba-samueltol>
- Buzás–Tóth 2018.** Buzás Gergely – Tóth Zoltán: *Védetté nyilvánítási javaslat Abasár – Bolt-tető régészeti lelőhelyen (azonosító: 48717)*. Eger, 2018. Kézirat.
- Fodor 2006.** Fodor László: *Jelentés 2006. évben Abasár községben a Bolt-tetőn végzett régészeti munkáról*. Eger, 2006. Kézirat.
- Fodor 2008.** Fodor László: *Abasár régészeti kutatási dokumentáció. Összegző jelentés*. Eger, 2008. Kézirat.
- Fodor 2011.** Fodor László: *Abasár régészeti kutatási dokumentáció. Összegző jelentés*. Eger, 2011. Kézirat.
- Hanák 1897.** Hanák Kolos: *Mátrai kalauz*. A Mátra-Egylet – Magyar Turista-Egyesület Gyöngyösi Alosztály. Gyöngyös, 1897.
- Kovács 1966.** Kovács Béla: Elpusztult középkori kolostorok Heves megyében. *Egri Múzeum Évkönyve*, 4. (1966), 71–95.
- Kozák 1984.** Kozák Károly: Közép-Európa centrális templomai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. (1984) 107–144.
- Nagy 1971.** Nagy Árpád: Abasár-Bolti tető. *Régészeti Füzetek*, 24. (1971) 63.
- Nagy 1973.** Nagy Árpád: Abasár-Bolt tető. *Régészeti Füzetek*, 26. (1973) 78.
- Révész 2008.** Révész László: *Heves megye 10–11. századi temetői*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest, 2008.
- Szabó 2015.** Szabó Éva: *Javaslat az „Aba Sámuel és a róla elnevezett emlékpince” [települési/tájegységi/megyei/külhoni magyarság] értéktárba történő felvételéhez*. Abasár, 2015.
- Szabó 1959.** Szabó János Győző: Abasár. *Régészeti Füzetek*, 11. (1959) 77.

(PPKE) lektorálta, hasznos tanácsait ez úton is köszönöm.

- Tóth 2017.** Tóth Zoltán: Árpád-kori templom és temető Abasáron. In: Türk Attila (szerk.): *Hadak útján XXIV*. Budapest–Esztergom 2017, 633–665.
- Tóth 2022.** Tóth Zoltán: Árpád-kori templom és temető Abasáron. *AGRIA*, 54. (2022) 121–134.